

שיחות עם עגנון על חברה ולשון

אהרן בר־אדון

בחברת הקרובה של "העברית" (העברית סז [בדפוס]) יתפרסם מאמר נרחב מאת פרופ' אהרן בר־אדון, ובו הוא מביא תכתוב שיחה ארוכה שניהל עם ש"י עגנון בירושלים בי"ט בטבת תשכ"ט, בהיות עגנון בן 81 – כשנה לפני פטירתו. במאמר מובאים דבריו של עגנון כפי שנאמרו, בלוויית הרחבות רבות, ציטוטים מספריו והשוואות למקורות אחרים. כאן מובא קטע קצר מדברי עגנון (בגופן מודגש) ומהערות בר־אדון עליהם (בגופן רגיל). במאמר השלם ב"העברית" יבואו גם ציוני המקורות המפורטים.

חסיד כי בנסיעתו לשם הכנסת כלה "נתגלגל לכפר אחד ועשה שבת אחד אצל אחד מל"ו צדיקים, שעליהם העולם עומד". ובין שאר סיפורים על אותו נסתר מסופר שהוא היה חופר טיט בשביל בנות ישראל לטיוח קרקע בתיהן לכבוד שבת, "ובשבת לא היה מדבר אלא בלשון הקודש". ומאין היה אותו ר' יודיל חסיד, גיבור "הכנסת כלה", אם לא מק"ק ברוך, לא הרחק מבוצ'אץ' הגליציאית, עיר מולדתו של עגנון?! וכך מתקשרים הדברים במשנתו של עגנון, ותורה שבכתב ותורה שבעל פה שלו משלימות אהדד³.

ועגנון מוסיף ומעדכן טענתו:

ובירושלים, ב"בית אל", היו מפלפלים בלשון הקודש, בעברית, וספק אם שם היה אדם שידע את בן־יהודה, בבית הכנסת "בית אל" של המקובלים, בעיר העתיקה.

בר־אדון: בזמן שבאת לירושלים... אתה הגעת לירושלים בראשית המאה הזאת, בעצם בפעם הראשונה...

עגנון: אני באתי לארץ ישראל בפעם הראשונה בתרס"ז, בל"ג בעומר תרס"ז, ואחר שנה באתי לירושלים, בערב שבת חזן [=חזון, בהטעמת מלעיל].

בר־אדון: באיזו מידה מצאת את העברית משומשת בבית וברחוב בשנת תרס"ז ובתרס"ח?

עגנון: המקומות היו שונים. אם אני נפגשתי עם יהודי ספרדי או מרוקני או תימני, אז כמובן דיברנו עברית. אם נפגשתי עם אותם המאתיים פועלים שהיו אז בארץ – היו מאתיים פועלים חוץ מן הפועלים של היקב, ורובם ככולם דיברו עברית – [אזי דיברנו עברית]. היו אחדים שהיו מכניסים מילים בידידיש כמו ש[היו] מכניסים בימים שלפני גתה, שהיו מכניסים בגרמנית מילים צרפתיות, אבל לא שזה שימש אופן של דיבור. ובכן, בכל המקומות ובכל הדורות היו [משתמשים בעברית]. הרבה פעמים שאני נפגשתי עם יהודים מהיישוב הישן, וכמובן בתור אדיבות התחלתי מדבר איתם בידידיש – ואילו הם ענו לי בעברית!

והוא עובר לספר מעשה שהיה:

זה היה בעיר העתיקה, כשיצאתי מבית הכנסת של ניסן ב"ק, "תפארת ישראל", בליל ראש השנה. יצאתי ופגשתי אותי יהודי [בהטעמת מלעיל] אחד ובנו, ושאל אותי "הרי אינך [מאנשי המקום]... אני אלוהה אותך עד לשער יפו, כדי שלא תטעה". התחלתי מדבר איתו, הוא דיבר איתי בעברית. לשון הקודש היה דבר מובן מאליו. התחילה ההתנגדות דווקא על ידי בן־יהודה. לפני איזה שנים אני מוצא בכיכר השבת איזה אנדרלמוסיה, שזרקו אבנים ועוד... אני פוגש ילד אחד ושואל אותי: "מה זה? מה היה כאן?" – הוא עונה לי בידידיש. אמרתי לו: "אי אתה [בהטעמת מלעיל] יודע לדבר בלשון הקודש?" – אמר לי: "אני יודע, אני יודע יותר טוב מכל הפושעים האלה..."

והוא חוזר ומסכם כפזמון חוזר:

כן, הדבר ככה, בכל הדורות ובכל המקומות דיברו עברית!

1. עגנון נהג להגות את הביטוי בהגיגו האשכנזי המלעילי: "עוליו השולם".
2. כך נקרא הרב הראשי (הספרדי) בימי השלטון הטורקי-עותמאני. נקרא בעברית הראש"ל – הראשון לציון, וכך נקרא הרב הראשי של העדה הספרדית עד ימינו.
3. מעניינת ההשוואה עם פועלי העלייה השנייה, שהם בבחינת "סיעה של נסתרים שעליהם העולם עומד, שאפילו בימות החול הם מדברים בלשון הקודש, וחופרים להם בורות לזבל, כדי לטייב את אדמת ארץ ישראל".

עגנון: הקרן הקיימת היותה מוציאה חוברות בשם "לְנֶעֱר", ונדפסה שם מחברת של פרופסור קלוזנר על בן־יהודה בתור מחיה הלשון, ועוד ועוד. פגש ר' לייזר [=אליעזר מאיר] ליפשיץ, עליו השלום, את אוסישקין, עליו השלום,¹ ושאל אותו: "הרי אתה יודע שלא בן־יהודה מחיה הלשון, שהלשון לא מתה מעולם". הוא [אוסישקין] אמר: "גם אני ידעתי, אבל העם מבקש לו גיבור, ואנחנו נותנים לו את הגיבור".

כשאני באתי לארץ ישראל פגשתי אותי הראשון סָבֵל, אפרים כמדומני, דיבר איתי עברית. הוא בוודאי לא שמע מעולם את השם בן־יהודה.

ייתכן גם ייתכן שעל סמך ניסיון אישי זה שהיה לעגנון עם אותו סָבֵל שדיבר עימו עברית בהגיעו לארץ סיפר את האפיזודה הבאה בסיפורו "שבועת אמונים". שושנה, בת הקונסול ארליך, והד"ר יעקב רכניץ נסעו בעגלה מן השוק לבית המלון. כשהגיעו למלון הציעה ליעקב שיצאו לגן ושיאמרו לרכב שיניח את הכלים במלון: "באיזו לשון דיברת עם הרכב? עברית? – ומה הלשון שבסידור, עברית? אם כן רכב זה מדבר בלשון של התפילה". כנראה הסבל והרכב אינם אלא אחד, ושני הסיפורים לעניין אחד נתכוונו.

ועגנון ממשיך:

עגנון: ואותם האנשים שאני גרתי עימם בחצר, והיו [ממשפחת] אמזלג, גם כן לא ידעו את בן־יהודה, לא התעניינו [בבן־יהודה].

משפחת אמזלג היא מהמשפחות הספרדיות הוותיקות ביפו ומהתושבים הראשונים של שכונת נווה צדק שביפו. אבי המשפחה, מר חיים אמזלג, היה קונסול בריטניה ביפו. ואכן עגנון גר עימם בחצר. וכאן עובר עגנון לסקירה היסטורית בזעיר אפנין של מסורת דיבור באומה ללא זיקה לבן־יהודה:

עגנון: ואיך מתארים לעצמם? – כשבא הרבי [עובדיה מ]ברטנורא מאיטליה, מצא פה רק יהודים שמדברים איטלקית, שהיה יכול לדבר עימם?! הוא לא ידע ערבית – הוא דיבר עימם עברית!

וכשבא השל"ה הקדוש מפרנקפורט או מפוזן [צ"ל: פראג] וקיבלו אותו בדמשק, והוא מספר שדרש שם דרשות – ובאיזו שפה הוא דרש? לא בגרמנית או בלינגווי-פרנקית. הוא דיבר לשון הקודש וכל העם הבינו! הרי רצו אפילו לקבל אותו בתור רב ראשי – אז עוד לא היותה אפילו המילה רב ראשי... מכל מקום, מעולם לא פסקה העברית בתור שפת דיבור. לא כל העם דיבר, אבל הבינו לדבר זה את זה.

וכשבא הרב מאיר אורבך, הרב מקאליש בפולין... זה כבר היה גרמניה... לא, לא, זה היה בפולין, אני טעיתי, בפולין, והוא בא לכאן [לירושלים], והיו לו שיחות עם החכם באשי² – זה לא ידע יידיש, וזה לא ידע לא לאדינו ולא ערבית – דיברו, היו מפלפלים ומדברים [בלשון הקודש].

היו יהודים שדיברו עברית... עוד בגליציה... שלא דיברו בשבת רק בלשון הקודש.

תופעה זו הוא חוזר ומזכירה בהזדמנויות מספר. למשל ב"תמול שלשום" יש סיפור מעניין על ביקורו של יצחק במושב עין גנים, שהיה "המושב הראשון לפועלים העברים בארץ ישראל, שקנו להם את מקומם בעבודתם". הוא מלא התפעלות ממעשי "חברינו הראשונים", ובטיילו בקצה המושבה הוא מעלה הרהורים על כל אשר ראה ושמע שם. נדמה לו שהוא כבר ראה ושמע מעין אותם הדברים, אבל הוא מתלבט היכן ראה או שמע זאת, והלא מעולם לא היה במושב עובדים זה. נזכר סיפור שמספרים על זקן ר' יודיל